

JAROSŁAW ZAŁĘCKI

POSTAWY POLAKÓW WOBEC ROSJAN I UKRAIŃCÓW
W KONTEKŚCIE WSPÓŁCZESNYCH
KONFLIKTÓW POLITYCZNYCH

WPROWADZENIE

Kategorią wykorzystywaną dość często w badaniach empirycznych dotyczących problematyki etnicznej, w tym np. stereotypów, uprzedzeń, dystansów społecznych itp. jest pojęcie postawy. W tym miejscu nie będę przybliżał szczegółowych zagadnień związanych z teorią postaw, gdyż problematyka ta jest dość dobrze znana w socjologii i opisana w wielu publikacjach¹. Warto jedynie przypomnieć definicję postawy sformułowaną przez Stefana Nowaka: „Postawą pewnego człowieka wobec pewnego przedmiotu jest ogół względnie trwałych dyspozycji do oceniania tego przedmiotu i emocjonalnego nań reagowania oraz ewentualnie towarzyszącym tym oceniająco-emocjonalnym dyspozycjom względnie trwałych przekonań o naturze i właściwościach tego przedmiotu i względnie trwałych dyspozycji do zachowania się wobec tego przedmiotu”². Z tak sformułowanej definicji wyłaniają się trzy zasadnicze komponenty tworzące strukturę postawy. Komponent emocjonalno-ocenia-

Dr hab. JAROSŁAW ZAŁĘCKI, prof. UG – Instytut Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa, Uniwersytet Gdański; adres do korespondencji: ul. Jana Bażyńskiego 4, 80-309 Gdańsk; e-mail: socjz@ug.edu.pl

¹ Por. S. NOWAK (red.), *Teoria postaw*, Warszawa: PWN 1973; M. MARODY, *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy*, Warszawa: PWN 1976.

² S. NOWAK, *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, [w:] S. NOWAK (red.), *Teoria postaw*, s. 23.

jący (afektywny) wyraża się poprzez dodatnie lub ujemne emocje (zazwyczaj połączone z określonym wartościowaniem), jakie towarzyszą wyobrażeniu przedmiotu postawy – w naszej analizie przedmiotem tym są typowi przedstawiciele dwóch nacji – Rosjanie i Ukraińcy. Komponent ten mierzy się na prostym kontinuum „od plusa do minusa”, gdzie z jednej strony będziemy mieć deklarowane uczucie sympatii wobec Rosjan i Ukraińców, z drugiej zaś uczucie antypatii. W strukturze postawy znaczącą rolę odgrywa także komponent behawioralny, określany jako zespół dyspozycji do zachowania się w określony sposób wobec przedmiotu postawy. Przyjęcie przez jednostkę określonej dyspozycji do zachowania się wskazuje na jej społeczny dystans do przedmiotu, a więc odległość określoną w społecznej przestrzeni i pośrednio stanowi przesłankę do wskazania kierunku kategoryzowania przez nią przedstawicieli innych nacji (np. na linii swój – obcy). W badaniach nad postawami wobec innych grup etnicznych bardzo często wykorzystuje się skalę dystansu skonstruowaną przez Bogardusa³. I wreszcie trzecim składnikiem postawy jest komponent poznawczy, w skład którego wchodzi wiedza i przekonanie – dotyczy to przede wszystkim wyobrażenia na temat właściwości i cech przedmiotu (np. przypisywanym typowym Rosjanom i Ukraińcom). Ponieważ zazwyczaj wiedza ludzka jest bardzo ograniczona i schematyczna, komponent poznawczy bardzo często przyjmuje postać stereotypu.

Współcześnie na gruncie nauk społecznych funkcjonuje wiele definicji stereotypu. Pojęcie to jest polisemiczne, tzn. w zależności od perspektywy badawczej przybiera różne znaczenia. Według *Słownika socjologicznego* stereotyp to konstrukcja myślowa, zazwyczaj powszechna wśród danej grupy społecznej, oparta na schematycznym i upraszczającym postrzeganiu rzeczywistości (zjawisk społecznych, kulturowych lub pewnej kategorii osób), zabarwionym wartościująco, często bazującym na uprzedzeniach i niepełnej wiedzy⁴. Również psychologowie społeczni pojęcie to definiują zazwyczaj jako jednostronną i upraszczającą koncepcję na temat własnej zbiorowości (autostereotyp) i równie jednostronną i upraszczającą, często negatywną wizję innych, odmiennych zbiorowości⁵. Jest to więc obraz traktujący wszystkich członków grupy w sposób nieodróżnicowany niezależnie od ich cech indywidualnych⁶. Stereotypy bardzo często ujawniają się w deklarowanych uprzedzeniach, które rozumieć można jako postawę wobec grupy zewnętrznej, która jest postawą negatywną, jednostronną i wymierzoną przeciwko innej grupie⁷.

³ Por. E.S. BOGARDUS, *A social distance scale*, „Sociology and Social Research”, 17/1933.

⁴ K. OLECHNICKI, P. ZAŁĘCKI, *Słownik socjologiczny*, Toruń: Wydawnictwo Graffiti BC 1997.

⁵ P. SZTOMPKA, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków: Znak 2002, s. 185.

⁶ Por. Z. BOKSZAŃSKI, *Stereotyp a kultura*, Wrocław: Leopoldinum 2001.

⁷ M. JAHODA, *Race, Relations and Mental Health*, Paris: UNESCO 1960, s. 21.

Uprzedzenia, podobnie jak stereotypy, odnosić się mogą do grupy jako całości, lub do jednostki, która jest członkiem określonej grupy. Uprzedzenia nie muszą być jednak zawsze konsekwencją stereotypów. Część badaczy uważa, że to stereotypy wynikają z uprzedzeń⁸. Ścisłe rozgraniczenie *definiendum* obu pojęć nie jest jednak zadaniem prostym. Mamy tu raczej do czynienia z wielością definicji, których treści pokrywają się do takiego stopnia, iż często traktowane są zamiennie. Stąd też w praktyce badawczej oba terminy występują łącznie, jako pojęcia wzajemnie uzupełniające się i występujące w podobnym kontekście. W sposób szczegółowy podobieństwa i różnice oraz relacje pomiędzy tymi pojęciami omówił Zdzisław Chlewiński. W konkluzji autor ten napisał: „W stereotypach większy nacisk kładzie się na komponent poznawczy, pojęciowy, natomiast w uprzedzeniach na komponent działania. Komponent emocjonalny występuje jako istotny w uprzedzeniach, natomiast jako charakterystyczny w stereotypach. W praktyce na tej płaszczyźnie trudno je rozróżnić. Te dwa pojęcia są ze sobą tak związane, że w przybliżeniu można powiedzieć, że stanowią dwie strony tego samego medalu – rewers i awers”⁹. Generalnie rzecz ujmując, najistotniejszą różnicą między stereotypem a uprzedzeniem jest to, że stereotyp traktowany jest bardziej jako zespół przekonań, uprzedzenie zaś jako postawa. W tym właśnie doszukiwać się można trwałości stereotypów i ich oporności na zmiany – stereotypy są bowiem funkcjonalnie powiązane z uprzedzeniami, jako pierwotnymi strukturami afektywnymi, wywołującymi automatyczne reakcje, wymykające się namysłowi¹⁰.

W badaniu poszczególnych komponentów postawy zazwyczaj wykorzystuje się wskaźniki inferencyjne, którymi są stwierdzenia werbalne (deklaracje), określane jako „opinie”¹¹. Oczywiście nie każda wyrażana opinia jest dobrym miernikiem postawy. Pomiar opinii na jakiś temat ogranicza się zazwyczaj do sądów wynikających z aktywizacji poznawczo-oceniających (komponent poznawczy). Niemniej jednak, gdy obok komponentu poznawczego wyrażana opinia aktywizuje także komponent emocjonalny, to wówczas możemy traktować wyrażaną opinię (zabarwioną emocjonalnie) jako wskaźnik określonej postawy¹².

⁸ I. RESZKE, *Niektóre kontrowersje wokół teorii stereotypów grup społecznych*, „Kultura i Społeczeństwo”, 3/1995, s. 83-97.

⁹ Z. CHLEWIŃSKI, *Stereotypy: struktura, funkcje, geneza. Analiza interdyscyplinarna*, [w:] Z. CHLEWIŃSKI, I. KURCZ (red.), *Stereotypy i uprzedzenia*. (Kolokwia psychologiczne, t. 1), Warszawa 1992, s. 15.

¹⁰ M. JARYMOWICZ, W poszukiwaniu przesłanek sztywności stereotypów, [w:] A. JASIŃSKA-KANIA, M. KOFTA (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2001, s. 36.

¹¹ M. MARODY, *Sens*, s. 33.

¹² S. NOWAK, *Pojęcie postawy*, s. 32-33.

Analizując współczesne postawy Polaków wobec ludności ukraińskiej i rosyjskiej oraz wzajemne stosunki między państwami, nie sposób uwolnić się od kontekstu historycznego i politycznego. Upadek komunizmu i przemiany, jakie dokonały się w wyniku tego w Europie Środkowo-Wschodniej, nadały nowy kształt stosunkom międzygrupowym i pociągnęły za sobą potrzebę redefinicji wyobrażeń na temat sąsiednich narodów. Jak wiadomo, stosunki Polski z Rosją obciążone są bagażem przeszłości, tej dawnej, jak i najnowszej. Po 1989 roku relacje Polski z największym polskim wschodnim sąsiadem uległy znaczącej zmianie. Polska przestała być krajem satelickim, zaś w wyniku rozpadu ZSRR na wschodniej granicy pojawiły się nowe podmioty: Litwa, Białoruś, Ukraina. Federacja Rosyjska przestała pełnić rolę „starszego brata”, stała się natomiast nowym, choć nadal trudnym, partnerem, który w zależności od sytuacji geopolitycznej oraz bieżących wewnętrznych interesów stwarzał raz to lepsze, a raz gorsze pole do partnerskiego dialogu i badań naukowych opartych na prawdzie. Z kolei Polacy i Ukraińcy przez wiele stuleci żyli w jednym państwie. Bywały okresy, w których Polacy traktowali ludność ukraińską protekcyjnie, z wyższością, nie akceptując przy tym ukraińskich dążeń niepodległościowych. W polskiej myśli politycznej często górę brały koncepcje inkorporacyjnego a nie federacyjnego połączenia Polski i Ukrainy. Nie inaczej było w II Rzeczypospolitej, kiedy to prowadzono politykę zgodną z ideą polskiego państwa narodowego, zaś w publikacjach przedstawiano kulturową wyższość Polaków nad Ukraińcami. Obraz skomplikowanych stosunków polsko-ukraińskich dopełnia dramatyczna sytuacja na Wołyniu w 1943 roku, kiedy to z rąk ukraińskich nacjonalistów śmierć poniosło kilkadziesiąt tysięcy Polaków. Wydarzenia te do dziś stanowią trwały element polskiej pamięci zbiorowej i w znaczący sposób ważą na obrazie Ukraińców zakorzenionym w świadomości Polaków.

Stosunki Polski ze wschodnimi sąsiadami rozpatrywać można w świetle socjologicznej teorii zaufania, która jako odrębny nurt zaczęła rozwijać się w latach siedemdziesiątych¹³. Znaczący impuls do rozwoju tej teorii dał Niklas Luhmann, który dowodził, że wzajemne zaufanie jest niezbędne w życiu nowoczesnych społeczeństw z uwagi na ich złożoność oraz obecność wielu sytuacji niepewnych wiążących się z ryzykiem¹⁴. W wyniku rozpadu ZSRR w 1991 roku zaistniały nowe okoliczności, które mogły po wielu latach odwrócić dotychczasową negatywną tendencję i wpłynąć pozytywnie na proces kształtowania się w polskim społeczeństwie kultury zaufania wobec wschodnich sąsiadów. Jak wykazują bowiem badania empiryczne weryfikujące hipotezę kontaktu wraz z ilościowym i jakościowym przyrostem pozytywnych doświadczeń w kontaktach międzygrupowych, zmianie ulegają

¹³ Por. P. SZTOMPKA, *Socjologia*, s. 308-325.

¹⁴ Por. N. LUHMANN, *Trust and Power*, New York: Wiley 1979.

dotychczasowe stereotypy i uprzedzenia, stopniowo zmniejsza się też odsetek osób charakteryzujących się brakiem zaufania wobec innych grup narodowościowych, wzrasta natomiast kategoria osób reprezentujących postawy przeciwne¹⁵.

Celem niniejszego artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie: jak w ostatnim dwudziestoleciu kształtowały się postawy Polaków wobec Rosjan i Ukraińców, czy i w jakim stopniu ulegały one zmianie oraz w jakim stopniu na postawy te miały wpływ konflikty polityczne oraz bieżąca sytuacja na wschodzie Ukrainy. Za podstawę analizy posłużył materiał empiryczny pochodzący z badań prowadzonych corocznie przez CBOS na reprezentatywnych próbach ogólnopolskich, dotyczących deklarowanego stosunku (sympatii lub niechęci) do kilkunastu narodów, w tym do Rosjan i Ukraińców. Oprócz tego CBOS prowadzi regularne badania na temat aktualnego konfliktu rosyjsko-ukraińskiego na wschodniej Ukrainie oraz bada opinie Polaków na ten temat. Zanim jednak przejdziemy do ukazania stosunku Polaków do Rosjan i Ukraińców, przyjrzyjmy się stereotypom etnicznym, jakie zakorzenione są w świadomości Polaków.

1. STEREOTYP ROSJANINA I UKRAIŃCA

W naukach społecznych często definiuje się stereotyp, jako przekonanie poznawcze wiążące grupy ludzi z posiadaniem pewnych cech. Stereotypy traktuje się tu jako pewną ukrytą teorię osobowości, którą członkowie danej zbiorowości podzielają odnośnie do cech ludzkich przypisywanych całej grupie, pomijając przy tym indywidualność jednostek, które tę grupę tworzą¹⁶. Stereotypy etniczne są zatem konfiguracjami cech typowych przysługujących nie wszystkim jednostkom danej grupy, lecz wszystkim typowym jednostkom tej grupy. Uogólnienie zawarte w stereotypach opiera się na myśleniu w kategoriach reprezentatywności¹⁷. Dlatego w badaniach nad stereotypami respondenci proszeni są zazwyczaj o dokonanie charakterystyki lub podanie cech „typowych” przedstawicieli danego narodu lub grupy etnicznej. Oczywiście pojęcie „typowy przedstawiciel” ma tu sens empiryczny, tzn. opiera się na kryterium statystyczno-socjologicznym, które za typowe uznaje te jednostki, które tworzą najbardziej liczną kategorię, stanowiąc dominantę w rozkładzie

¹⁵ Por. I. KURCZ, *Zmiana stereotypów: jej mechanizmy i granice*, [w:] Z. CHLEWIŃSKI, I. KURCZ (red.), *Stereotypy i uprzedzenia*, t. 1, s. 10-14; J. ZAŁĘCKI, *Kontakt międzykulturowy a obraz Niemca w świadomości gdańszczan*, Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe UG 2008, s. 171-177.

¹⁶ Por. M. HEWSTONE, W. STROEBE, *Introduction to Social Psychology*, Oxford: Basil Blackwell 2001.

¹⁷ J. BLUSZKOWSKI, *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA 2005, s. 35.

statystycznym zbiorowości narodowych. Analizując stereotyp Rosjanina i Ukraińca przyjęto zatem konsensualną optykę metodologiczną, która zakłada podejście deskryptywne i ewaluatywne zarazem. Zgodnie z podejściem deskryptywnym stereotyp grupowy jest charakterystyką atrybutową danej grupy lub skojarzoną w pamięci semantycznej z nazwą tej grupy¹⁸. Nazwa czy etykieta przypisana danej grupie automatycznie aktywizuje treść reprezentacji¹⁹. Podejście ewaluatywne zakłada (obok własności treściowych) także oceny związane z etykietami czy nazwami kategorii (np. danej grupy etnicznej). Wartościowanie jest więc tu immanentnym składnikiem stereotypu²⁰. Stąd obok cech o neutralnym znaczeniu semantycznym, będą pojawiać się cechy o znaczeniu wyraźnie pozytywnym lub wyraźnie negatywnym. Pamiętać jednak należy, że stereotypy i uprzedzenia narodowe, tak jak wszystkie elementy świadomości społecznej, należą do tzw. struktur długiego trwania, a więc zmieniają się bardzo wolno, a owoce tych zmian widoczne są zazwyczaj dopiero w następnych pokoleniach²¹.

W polskim społeczeństwie wciąż znaczącą rolę pełni mit „Zachodu”, o czym świadczą badania CBOS-u. Wynika z nich, że główną zasadą porządkującą stosunek Polaków do innych narodów są dwa stereotypy: stereotyp biednego i zapóźnionego cywilizacyjnie „Wschodu” oraz stereotyp bogatego, cywilizowanego „Zachodu”, który dla wielu Polaków stanowi pozytywną grupę odniesienia²². Nic więc dziwnego, że zarówno w stereotypie Rosjanina, jak i Ukraińca odnaleźć można więcej cech negatywnych niż pozytywnych. Stereotyp obu omawianych narodów jest heterogeniczny, wyrazisty i posiada szeroki profil semantyczny. Jan Błuszkowski przeprowadził ogólnopolskie badanie dotyczące stereotypów sąsiadujących z Polską narodów. Spośród blisko 80 cech (skonstruowanych na zasadzie antonimów – pary przeciwstawnych określeń) respondenci mieli wybrać te, które ich zdaniem charakteryzują między innymi Rosjan i Ukraińców. Badania wykazały, że typowym przedstawicielom obu narodów najczęściej przypisywane są podobne cechy zwierające charakterystykę czterech dziedzin właściwości (wyodrębnionych przez Jana Błuszkowskiego): psychiczno-charakterologicznych (są bałaganiarscy, leniwi i bierni), socjoekonomicznych (są niegospodarni, biedni, zacofani), kulturalno-oby-

¹⁸ Ch. STANGOR, J.E. LANGE, *Mental Representation of Social Groups: Advances in Understanding Stereotypes and Stereotyping*, [w:] M.P. ZANA (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, San Diego: Academic Press. Davidson 1994.

¹⁹ S.T. FISKE, S.L. NEUBERG, A.E. BEATTIE, S.J. MILBERG, *Category-Based and Attribute-Based Reactions to Others: Some Informational Conditions of Stereotyping and Individuating Processes*, „Journal of Experimental Social Psychology”, 23/1987, s. 399-427.

²⁰ J.F. DOVIDIO, N.E. EVANS, R.B. TYLER, *Racial Stereotypes: The Contents of Their Cognitive Representations*, „Journal of Experimental Social Psychology”, 22/1986, s. 22-37.

²¹ Por. F. BRAUDEL, *Historia i trwanie*, Warszawa: Czytelnik 1999.

²² *Sympatia i niechęć do innych narodów*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2007, s. 4.

czajowych (nadużywają alkoholu, ale są towarzyscy, weseli i lubiący się bawić). Zasadnicze różnice w postrzeganiu Rosjan i Ukraińców dotyczą przede wszystkim cech socjopolitycznych – Rosjanie są podstępni i nastawieni militarystycznie, zaś Ukraińcy są nacjonalistami, są fanatyczni i mściwi²³. W obu wizerunkach dostrzeżone są cechy będące zaprzeczeniem zarówno *homo economicus*, jak i ludzi *dobrze wychowanych*.

Należy zauważyć, iż szczególnie wizerunek Rosjanina jest wewnętrznie sprzeczny i ma dwa konteksty: pierwszy to obraz prymitywnego *Sowiet*, który dąży do ograniczenia naszej suwerenności, drugi to obraz człowieka o otwartej duszy słowiańskiej ukształtowany pod wpływem kultury literackiej i filmowej. Od połowy lat dziewięćdziesiątych ten drugi, pozytywny aspekt stereotypu Rosjanina ulega zmianie. Wynika to z tego, że do Polski zaczęli przyjeżdżać obywatele innych państw poradzieckich, którzy byli zazwyczaj postrzegani jako jedna, łączna kategoria społeczno-narodowa, zwana potocznie „ruskimi” (wielu Polaków do dziś ma problem z rozróżnieniem obywateli Rosji, Białorusi czy Ukrainy). Od tego czasu obraz Rosjanina w mniejszym stopniu kształtuje się pod wpływem literatury i filmu, bardziej zaś na podstawie bezpośrednich kontaktów z handlarzami i nielegalnymi robotnikami z terenów dawnej ZSRR. „Ruskie” kojarzą się głównie ze wzrostem przestępczości i bałaganem. Pojawiła się też nowa zbitka pojęciowa – „ruska mafia”. Przestępczość i mafia to najczęstsze skojarzenia ze słowem „Rosja”. Tradycyjne źródła niechęci wynikające z historii ustąpiły miejsca Rosji opanowanej przez zorganizowaną przestępczość²⁴.

2. KOMPONENT EMOCJONALNY POSTAW WOBEC ROSJAN I UKRAIŃCÓW

Afektywny aspekt postawy jest integralnym elementem badań nad uprzedzeniami etnicznymi i związany jest z zarejestrowaniem dodatniego lub ujemnego znaku walencyjnego i jego natężenia. W ten sposób dokonuje się pomiaru postaw, gdzie kontinuum wyznaczone jest przez dwa bieguny, na których znajdują się: ksenofobia (wrogość i niechęć do obcych narodów) oraz ksenofilia (sympatia i gloryfikacja innych narodów)²⁵. W swoich badaniach CBOS posłu-

²³ J. BŁUSZKOWSKI, *Stereotypy*, s. 40-41.

²⁴ J. KONIECZNA, „Sowieci” i „jaśniepanowie”, czyli o stereotypach Rosjan i Polaków, [w:] A. JAŚIŃSKA-KANIA (red.), *Trudne sąsiedztwa. Z socjologii konfliktów narodowościowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2001, s. 150-155.

²⁵ J. BŁUSZKOWSKI, *Stereotypy*, s. 67.

guje się tzw. barometrem uczuć skonstruowanym z siedmiopunktowej skali od „- 3” (niechęć) do „+3” (sympatia), na której respondenci mogą wyrazić swoje postawy wobec kilkunastu narodów, w tym do Rosjan i Ukraińców. Średnia wartość deklarowanych uczuć informuje o natężeniu sympatii lub niechęci (im bliżej wartości +3, tym większa sympatia, im bliżej wartości – 3, tym większa niechęć). Pomiędzy tymi biegunami usytuowane są postawy umiarkowane, zaś w samym centrum dwubiegunowej skali postawy ambiwalentne, o bardzo słabym zabarwieniu emocjonalnym²⁶.

2.1. POSTAWY WOBEC ROSJAN

W stosunku do Rosjan przez cały okres lat dziewięćdziesiątych utrzymywał się w Polsce pozytywny trend – barometr uczuć wykazywał wzrost deklarowanej sympatii i spadek niechęci. Szczególny wzrost sympatii nastąpił w 2001 roku, a zwłaszcza w 2002 roku, kiedy to z oficjalną wizytą przybył do Polski prezydent Rosji Władimir Putin. Jego obecność była bardzo dobrze odebrana przez polską opinię publiczną²⁷. Stosunki polsko-rosyjskie zaczęły się pogarszać pod koniec 2003 roku, kiedy Polska wyraźnie poparła „rewolucję róż” w Gruzji, w efekcie której władzę objęła zdecydowanie prozachodnia ekipa prezydenta Michaiła Saakaszwiliego. W latach 2004-2005 doszło do dalszych napięć w stosunkach polsko-rosyjskich. Nastąpiła sekwencja wydarzeń, która przelożyła się na regularny, postępujący spadek sympatii do Rosjan. Na Ukrainie byliśmy świadkami pomarańczowej rewolucji, podczas której strona rosyjska krytycznie odniosła się do udziału polskich polityków w tym konflikcie. W grudniu 2004 roku w Rosji dokonała się zmiana święta państwowego – w miejsce rocznicy rewolucji bolszewickiej 7 listopada 1917 roku pojawiło się święto 4 listopada, którego celem jest upamiętnienie faktu wyrzucenia z Moskwy polskiego garnizonu w 1612 roku. W maju 2005 roku w Moskwie odbywały się obchody 60. rocznicy zwycięstwa nad Niemcami. Polską opinię publiczną zbulwersowało wyznaczenie miejsca prezydentowi Rzeczypospolitej Polskiej w dalszych rządach zajmowanych przez delegacje mniejszych państw oraz słowa przemówienia prezydenta Putina, podczas którego pominął rolę Polski w zwycięstwie nad Niemcami, natomiast wyraził wdzięczność głównym sojusznikom – Stanom Zjednoczonym, Wielkiej Brytanii i Francji, a także, co wzbudziło w Polsce pewną konsternację, niemieckim i włoskim antyfaszystom. Media w Polsce odnotowały

²⁶ B. WILSKA-DUSZYŃSKA, *Rozważania o naturze stereotypów etnicznych*, „Studia Socjologiczne”, 3/1971, s. 110-116.

²⁷ *Opinie o zbliżeniu między Rosją a Zachodem i stosunkach polsko-rosyjskich*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2002, s. 5.

fakt, że w swoim przemówieniu prezydent Putin w ogóle nie przywołał zasług polskich żołnierzy, zarówno z Armii Krajowej, jak i z Armii Kościuszkowskiej. Nie bez znaczenia w stosunkach polsko-rosyjskich w tamtym okresie było także podpisanie w 2004 roku umowy między Gazpromem i niemieckimi firmami (w obecności prezydenta Rosji i kanclerza Niemiec) na budowę Gazociągu Północnego umożliwiającego przesył gazu przez Bałtyk oraz wprowadzenie przez Rosję embarga na polskie produkty żywnościowe (mięso i warzywa). Obie te decyzje zostały przez większość Polaków zinterpretowane jako działania polityczne skierowane przeciwko Polsce (w przypadku embarga uważało tak aż 73%, a w przypadku gazociągu 70% badanych przez CBOS Polaków). Nic więc dziwnego, że pod koniec 2005 roku aż 74% badanych przez CBOS respondentów zauważyło pogorszenie się stosunków polsko-rosyjskich, a poziom sympatii na barometrze uczuć (na skali od -3 do +3) osiągnął wynik -1²⁸.

Po roku 2005 nie dochodziło już do żadnych przykrych dla Polski incydentów, problem polsko-rosyjski przestał być przedmiotem zainteresowania mediów, emocje ostygły. Na efekty nie trzeba długo czekać, ponieważ już w 2006 roku ponownie zaczęła wzrastać sympatia do Rosjan. W 2007 i 2008 roku, po objęciu rządów w Polsce przez Platformę Obywatelską, ten pozytywny trend systematycznie się utrzymał – wskaźnik uczuć osiągnął taką samą wartość jak w 2002 roku, i nadal rósł uzyskując w 2010 roku, po raz pierwszy w historii stosunków polsko-rosyjskich, wartość dodatnią na poziomie +0,1. W tych latach sympatia do Rosjan wzrastała, pomimo że trzy piąte Polaków badanych przez CBOS uważała, iż Rosja w najbliższych latach będzie dążyć do odzyskania swoich wpływów w Europie Środkowo-Wschodniej²⁹. Większość Polaków w tamtym okresie stała też na stanowisku, że Rosji – w przeciwieństwie do Polski – nie zależy na doprowadzeniu do pełnego pojednania polsko-rosyjskiego³⁰.

W pierwszych miesiącach po katastrofie smoleńskiej (która wydarzyła się 10 kwietnia 2010 roku) polskie społeczeństwo miało jeszcze nadzieję na szybkie i uczciwe wyjaśnienie przyczyn tej katastrofy. Zakładano, że wyjaśnienie okoliczności katastrofy smoleńskiej, jak również oficjalne uznanie przez stronę rosyjską zbrodni katyńskiej, zamknie pewien rozdział w historii stosunków między oboma krajami i stworzy fundament pod przyszłą współpracę między Polską i Rosją. Jeszcze w maju 2010 roku – jak wynika z sondażu przeprowadzonego przez CBOS

²⁸ *Opinie o stosunkach polsko-rosyjskich*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2005, s. 3.

²⁹ *Ocena stosunków Polski z Rosją, Ukrainą i Niemcami*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2009, s. 4.

³⁰ *Stosunki polsko-rosyjskie i polsko-niemieckie z historią w tle*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2009, s. 4.

– aż 71% Polaków sądziło, że po katastrofie samolotu prezydenckiego szanse na wyjaśnienie do końca okoliczności zbrodni katyńskiej z 1940 roku są większe niż dotychczas³¹. W stosunku do marca 2010 roku wzrósł o 8 punktów procentowych odsetek Polaków dostrzegających możliwość uzgodnienia stanowisk w sprawach najważniejszych wydarzeń historycznych i wypracowania wspólnych ustaleń na ten temat (z 40% w marcu do 48% w maju 2010)³².

Niestety, już kilka miesięcy po katastrofie górę wzięły interesy polityczne (zarówno po polskiej, jak i rosyjskiej stronie), zaś sam proces jej wyjaśnienia stał się w Polsce zarzewiem konfliktów społecznych oraz rzucał cień na stosunki między oboma krajami. Strona rosyjska konsekwentnie manipulowała informacją, a powołany przez władzę rosyjską Międzypaństwowy Komitet Lotniczy (ros. Межгосударственный Авиационный Комитет (w skrócie МАК) wydał bardzo kontrowersyjną i nie do przyjęcia dla Polski ekspertyzę dotyczącą przyczyn katastrofy. Działania te zostały bardzo negatywnie odebrane przez ponad połowę Polaków – nastąpił wzrost negatywnych opinii na temat działań Rosji dotyczących sposobu wyjaśniania katastrofy, z 34% w maju oraz 56% we wrześniu 2010 do 71% w lutym 2011 roku³³. Nic więc dziwnego, że już we wrześniu 2010 roku (a więc pięć miesięcy po katastrofie) o 10 punktów procentowych, w stosunku do maja tego samego roku, zmalał odsetek osób dobrze oceniających relacje polsko-rosyjskie (z 29% do 19%)³⁴, zaś w stosunku do 2011 roku nastąpił spadek aż o 17 punktów procentowych (z 29% do 12%)³⁵.

Powyższe uwarunkowania polityczne doprowadziły do tego, że na początku 2011 roku systematyczny wzrost uczuć sympatii do Rosjan uległ zahamowaniu, a począwszy od 2012 roku zaczął wykazywać tendencję spadkową – wskaźnik sympatii do Rosjan ponownie zaczął przybierać wartość ujemną, osiągając w 2015 roku -0,6³⁶. W roku 2013 wpływ na to miały jeszcze perturbacje na linii Polska–Rosja związane z wyjaśnieniem przyczyn katastrofy oraz bezskuteczne starania o odzyskanie wraku samolotu, natomiast od lutego 2014 roku doszły do tego wydarzenia związane z konfliktem ukraińsko-rosyjskim i aneksją Krymu przez Rosję. Nic zatem dziwnego, że obecnie stosunki polsko-rosyjskie oceniane są najgorzej w historii prowadzonych przez CBOS badań na ten temat. W czasie konfliktu na Krymie (maj

³¹ *Opinia publiczna o zbrodni katyńskiej i jej znaczeniu dla stosunków polsko-rosyjskich*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2010, s. 3.

³² Tamże, s. 5.

³³ *Opinie o stosunkach polsko-rosyjskich po katastrofie smoleńskiej i działaniach mających wyjaśnić jej przyczyny*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2011, s. 5.

³⁴ *Stosunki polsko-rosyjskie w ocenie społecznej*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2010, s. 2.

³⁵ *Opinie o stosunkach polsko-rosyjskich po katastrofie*, s. 5.

³⁶ *Stosunek do innych narodów*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2015, s. 3.

2014) aż 65% Polaków negatywnie oceniała te stosunki, 27% oceniała je jako „ani dobre, ani złe”, a tylko 3% jako dobre (5% udzieliło odpowiedzi „trudno powiedzieć”)³⁷. W 2014 roku bardzo spolaryzowały się opinie Polaków na temat możliwości osiągnięcia przyjaznych i partnerskich stosunków Polski z Rosją – blisko połowa badanych przez CBOS Polaków (48%) uważała, że przyjazne i partnerskie stosunki Polski z Rosją są nadal możliwe do osiągnięcia, a przeciwnego zdania było 43% badanych (11% udzieliła odpowiedzi „trudno powiedzieć”)³⁸. Porównanie wyników z ostatniego okresu z wynikami z lat poprzednich wykazuje, że nigdy od 2000 roku nie postrzegano tak pesymistycznie szans na ułożenie równoprawnych i partnerskich stosunków z Rosją jak obecnie (np. dla porównania w 2002 roku pesymizm w tej kwestii wyrażało 17% Polaków, a w 2014 roku aż 43% badanych). Choć wśród Polaków wciąż przeważa pogląd, że Polska powinna ułożyć przyjazne stosunki ze wszystkimi sąsiadami, to zauważyć można, że wiara co do partnerskiego unormowania stosunków z Rosją z każdym rokiem jest coraz mniejsza.

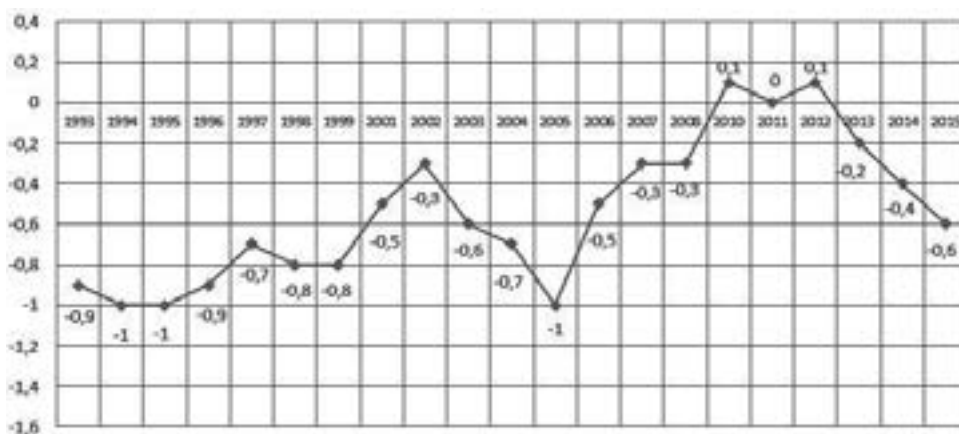

Fig. 1. Zmiana stosunku Polaków do Rosjan w latach 1993-2015 (średnia na skali od -3 do +3)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy danych zamieszczonych w corocznych raportach CBOS dotyczących pomiaru stosunku Polaków do innych narodów (*Stosunek do innych narodów*, komunikaty z badań CBOS, Warszawa, lata od 1993 do 2015).

³⁷ *Polacy o stosunkach polsko-rosyjskich i polityce wschodniej*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014, s. 1.

³⁸ Tamże, s. 8.

2.2. POSTAWY WOBEC UKRAIŃCÓW

Złożona i dramatyczna historia stosunków polsko-ukraińskich spowodowała, że przez ostatnie dziesięciolecia Ukraińcy byli przez Polaków postrzegani negatywnie i spotykali się z dużą niechęcią. W prowadzonych przez CBOS od początku lat dziewięćdziesiątych pomiarach sympatii i niechęci do wybranych narodów zajmowali oni jedną z ostatnich pozycji³⁹. Jeszcze w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych deklarowana niechęć Polaków do Ukraińców była wyższa niż w stosunku do Rosjan. Od 1994 roku socjologowie zaczęli obserwować zmianę nastawienia do ludności ukraińskiej. Dało się zauważyć długofalową tendencję, polegającą na zmniejszaniu się deklarowanej niechęci do Ukraińców przy równoczesnym wzroście odsetka osób deklarujących sympatię i obojętność.

Ważnym wydarzeniem mającym istotny wpływ na postawy Polaków wobec Ukraińców była „pomarańczowa rewolucja”, która miała miejsce na Ukrainie w listopadzie i grudniu 2004 roku. Wydarzenia te odbiły się szerokim echem na całym świecie, w tym także w Polsce, gdzie wzbudziły szczególnie duże zainteresowanie. Były one obszernie relacjonowane przez polskie mass media, młodzież i organizacje pozarządowe organizowały solidarnościowe marsze i wiece. Do Kijowa udawali się polscy przywódcy polityczni, poparli ją także liczni artyści, przedstawiciele nauki i kultury, zaś w kilku polskich miastach na znak poparcia dla demokratycznych przemian na Ukrainie organizowano koncerty i happeningi. Przebieg i konsekwencje „pomarańczowej rewolucji” do dziś są przedmiotem dyskusji, mają wiele interpretacji, a oceny nie zawsze są jednoznaczne. Niezależnie jednak od oceny tamtych wydarzeń jedno jest pewne – był to fakt społeczny, który mocno zakorzenił się w świadomości Polaków. Z badań ogólnopolskich prowadzonych w tamtym okresie wynika, że ponad połowa Polaków interesowała się wówczas wydarzeniami na Ukrainie i żywo na ten temat rozmawiała (52%). W kategorii osób z wyższym wykształceniem odsetek ten wyniósł aż 86%. Ponad połowa badanych sytuowała swoje sympatie po stronie zwolenników opozycji związanej z Wiktorem Juszczenką (54%), a tylko 2% po stronie obozu politycznego Wiktora Janukowycza. Ponad 1/3 nie opowiadała się za żadną ze stron konfliktu⁴⁰. W czasie trwania demonstracji w Kijowie wśród Polaków dominowały uczucia odzwierciedlające stan niepewności, rzadko odczuwano emocje jednoznacznie dobre lub złe. Wydarzenia te Polacy przyjmowali bądź to z nadzieją (41%), bądź z niepokojem (40%), z zaciekawieniem (39%), inni jeszcze z obojętnością (18%) lub przerażeniem i smutkiem (26%).

³⁹ *Wpływ ostatnich wydarzeń na Ukrainie na stosunek Polaków do Ukraińców*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2004, s. 6.

⁴⁰ *Reakcje na wydarzenia na Ukrainie*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2004, s. 5.

Jednak już rok po „pomarańczowej rewolucji”, tj. w 2005 roku wskaźnik sympatii do Ukraińców nieco spadł, ale już w 2006 roku znowu powrócił do liniowej tendencji progresywnej. Poprawa stosunków polsko-ukraińskich po wydarzeniach z 2004 roku, intensyfikacja współpracy gospodarczej i kulturalnej, coraz częstsze przyjazdy, w celach zarobkowych i turystycznych ludności ukraińskiej do Polski, wreszcie współpraca regionów przygranicznych – to wszystko spowodowało zmiany mentalne w społeczeństwie po obu stronach granicy. Wzajemne kontakty poszerzyły wiedzę na temat Ukrainy, ta zaś pozwoliła na dokonanie weryfikacji dotychczasowych uprzedzeń i stereotypów. W konsekwencji zmianie uległy dwa istotne składniki postawy: aksjologiczny i afektywny. Ogólnie rzecz biorąc, w postawach Polaków wobec Ukraińców maleje sukcesywnie stopień niechęci, uprzedzeń czy wrogości, a zwiększa się stopień uczuć pozytywnych, takich jak sympatia, chęć współpracy i pojednania.

O ile na początku lat dziewięćdziesiątych blisko 2/3 Polaków deklarowało niechęć do Ukraińców (65%), a tylko ponad co ósma osoba – sympatię (12%), to już w roku 2004 proporcje te wyrównały się – odsetek osób deklarujących niechęć zmniejszył się z 65% do 34%, zaś odsetek osób deklarujących sympatię wzrósł z 12% do 29%. Jeszcze w 2003 roku na dwadzieścia osiem badanych przez CBOS narodów Ukraińcy znajdowali się na dwudziestej czwartej pozycji pod względem odsetka osób deklarujących do nich sympatię, natomiast po wydarzeniach „pomarańczowej rewolucji” awansowali na miejsce dziewiąte wśród trzydziestu dwóch badanych narodów⁴¹. Trzeba pamiętać, że postawy Polaków wobec ludności ukraińskiej są silnie zakorzenione i oparte na historycznie ukształtowanych stereotypach, a te – jak wiadomo – są bardzo odporne na zmiany. Tym bardziej odnotować należy 10-punktowy wzrost sympatii i 17-punktowy spadek niechęci. Od 2008 roku postawy Polaków wobec Ukraińców ustabilizowały się, przyjmując w 2015 roku na barometrze uczuć (na skali od -3 do +3) wartość dodatnią na poziomie 0,1 punktu⁴². Wzrostowi sympatii do Ukraińców towarzyszył wzrost odsetka Polaków dobrze oceniających stosunki polsko-ukraińskie oraz deklarujących optymizm co do możliwości pojednania między oboma narodami⁴³. W 2013 roku tylko 21% Polaków oceniało stosunki polsko-ukraińskie dobrze, natomiast już pod koniec 2014 roku odsetek ten wzrósł do 37% (jako przeciętne oceniło je 43%, jako złe 7% badanych, a 13% nie miało zdania)⁴⁴. W kraju dominuje przekonanie, że Polska i Ukraina staną

⁴¹ *Wpływ ostatnich wydarzeń na Ukrainie na stosunek Polaków do Ukraińców*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2004, s. 4.

⁴² *Stosunek do innych narodów*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2015, s. 3.

⁴³ *Pojednanie polsko-ukraińskie*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2013, s. 3.

⁴⁴ *Stosunki polsko-ukraińskie w opinii Polaków*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014, s. 3.

się w przyszłości bardzo dobrymi sąsiadami, bez wzajemnych uprzedzeń, jednak będzie to proces wymagający długiego czasu. Być może dlatego większość Polaków popiera proeuropejskie i prodemokratyczne dążenia Ukraińców⁴⁵.

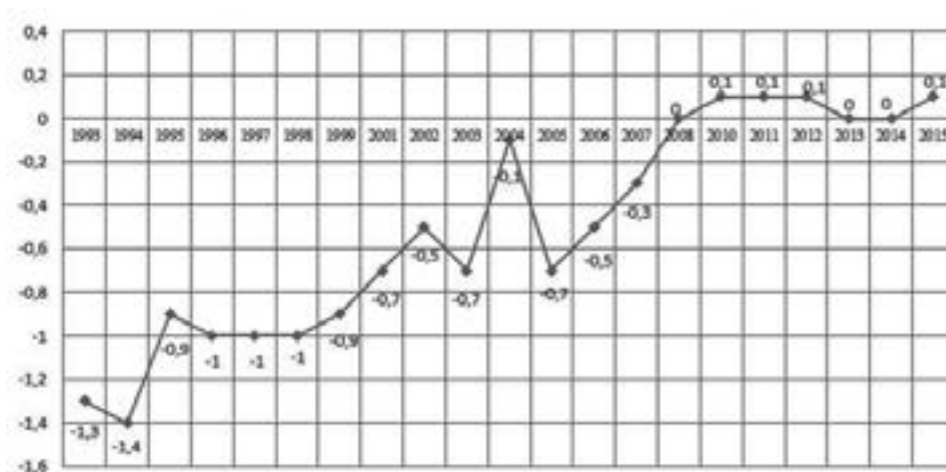

Fig. 2. Zmiana stosunku Polaków do Ukraińców w latach 1993-2015 (średnia na skali -3 do +3)

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy danych zamieszczonych w corocznych raportach CBOS dotyczących pomiaru stosunku Polaków do innych narodów (*Stosunek do innych narodów*, komunikaty z badań CBOS, Warszawa, lata od 1993 do 2015).

3. STOSUNEK POLAKÓW DO STRON KONFLIKTU UKRAIŃSKO-ROSYJSKIEGO

Konflikt, który od listopada 2013 roku ma miejsce na terenie Ukrainy, można podzielić na dwa zasadnicze etapy. Pierwszy to konflikt pomiędzy prorosyjską władzą Ukrainy a społecznymi siłami popierającymi niepodległościowe i proeuropejskie dążenia obywateli Ukrainy. Drugi etap zaczyna się wraz z podjęciem próby aneksji Krymu przez Rosję. Wówczas konflikt, mający początkowo charakter wewnętrzny, przekształcił się w konflikt międzypaństwowy, a nawet międzynarodowy. W tym miejscu nie będę szczegółowo opisywał historii tych konfliktów, zakładam bowiem, że wydarzenia te są Czytelnikowi znane, gdyż na bieżąco relacjonują je media. Poprzestanę jedynie na przywołaniu bardzo ogólnych informacji, stanowiących niezbędne tło dla interpretacji wyników badań prowadzonych przez CBOS.

⁴⁵ Por. *Ukraina między Rosją a Unią Europejską*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014.

21 listopada 2013 roku na Ukrainie rozpoczęły się pokojowe demonstracje przeciwko polityce ukraińskich władz, które z czasem przerodziły się w gwałtowne zamieszki. Ich bezpośrednią przyczyną była rezygnacja prezydenta Ukrainy Wiktora Janukowycza z podpisania umowy stowarzyszeniowej z UE. Władze Ukrainy zdecydowały się na rozwiązanie tego konfliktu w sposób siłowy, w efekcie czego doszło do krwawych starć między specjalnymi jednostkami milicji (*Berkutu*) z protestującymi. Konflikt ten trwał blisko trzy miesiące, i pomimo prób kompromisowego rozstrzygnięcia sporu (mediatorami w sporze byli ministrowie spraw zagranicznych Niemiec i Polski) doszło do dalszej jego eskalacji oraz radykalizacji działań na Majdanie. W przededniu dokonywanego się przewrotu politycznego 21 lutego prezydent Janukowycz w pośpiechu opuścił Ukrainę (uciekając do Rosji), zaś władzę na Ukrainie przejęła Rada Najwyższa pod przewodnictwem nowego przewodniczącego Ołeksandra Turuczynowa – lidera opozycyjnej partii Bartkiwyszczyna (przejął on obowiązki tymczasowe prezydenta Ukrainy). Rada Najwyższa podjęła uchwałę pozbawiającą władzy Wiktora Janukowycza oraz zapowiedziała wprowadzenie zmian konstytucyjnych umożliwiających szybkie przeprowadzenie nowych wyborów i podjęcie działań mających na celu stowarzyszenie Ukrainy z UE.

W tamtym okresie 2/3 Polaków deklarowało zainteresowanie wydarzeniami na Ukrainie. Sympatia większości Polaków była po stronie protestujących Ukraińców (63%), choć 1/3 badanych nie sympatyzowała z żadną ze stron (a tylko 1% badanych umiejscawiało swoje sympatie po stronie prezydenta Wiktora Janukowycza)⁴⁶. Większość badanych Polaków uważała, że Polska powinna wspierać prodemokratyczne i proeuropejskie dążenia Ukraińców, jednak powinna podejmować działania wyłącznie w ramach Unii Europejskiej, razem z innymi krajami unijnymi (52%). Tylko niewielki odsetek respondentów (12%) był zdania, że Polska ma szczególną misję do spełnienia na Ukrainie, zaś blisko co czwarty badany (29%) uważał natomiast, że Polska powinna zachować bezstronność i w ogóle nie angażować się w wydarzenia na Ukrainie⁴⁷. Choć sympatie większości Polaków były dość wyraźnie po stronie sił prodemokratycznych i proeuropejskich, to już w kwestii szczególnego zaangażowania się Polski w ten konflikt opinie badanych były zróżnicowane i raczej powściągliwe. Być może wynikało to z faktu, że wydarzenia te w Polakach wywoływały nie tylko uczucia pozytywne, np. solidarność (25%), nadzieję (22%) czy podziw (12%), ale i negatywne, takie jak np. obawę (37%), smutek (17%) czy przerażenie (15%)⁴⁸. Pomimo iż niemal trzy piąte badanych było przekonanych, że sytuacja na Ukrainie ma duże znaczenie dla Polski

⁴⁶ *Stosunek do protestów na Ukrainie*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014, s. 3.

⁴⁷ Tamże, s. 5.

⁴⁸ Tamże, s. 2.

(59%), to jednak dominowały wtedy jeszcze opinie, że sytuacja na Ukrainie nie zagraża bezpośrednio bezpieczeństwu Polski (60%)⁴⁹.

Przemiany polityczne będące następstwem zwycięstwa sił demokratycznych na Majdanie spowodowały wzrost tendencji separatystycznych na Krymie, na którym większość mieszkańców stanowi ludność rosyjskojęzyczna. Gdy doszło do odsunięcia od władzy popularnej na Krymie Partii Regionów i prezydenta Janukowycza, mieszkańcy półwyspu rozpoczęli protesty przeciw nowej władzy w Kijowie i publicznie demonstrowali swoją sympatię do Rosji. W znacznej mierze działania te były inspirowane i wspierane przez putinowską propagandę, a także rosyjskie siły zbrojne stacjonujące na Półwyspie Krymskim. W tym momencie konflikt wszedł w drugą fazę, w której stroną stała się już bezpośrednio sama Rosja. 17 marca 2014 roku Rada Najwyższa Republiki Autonomicznej Krymu, po przeprowadzonym nielegalnym i kontrowersyjnym referendum, ogłosiła niepodległość Krymu i proklamowała przyłączenie nowej republiki do Federacji Rosyjskiej. Równoległe z wydarzeniami na Krymie odbywały się prorosyjskie demonstracje we wschodniej części Ukrainy, które przybrały postać militarnej konfrontacji między ukraińskimi siłami bezpieczeństwa a prorosyjskimi separatystami wspieranymi przez Rosję. W kwietniu 2014 roku przywódcy sił separatystycznych proklamowali suwerenność Donieckiej, a następnie Ługańskiej Republiki Ludowej, zaś w maju 2014 roku ogłosili konfederację obu republik w Federacyjną Republikę Noworosji. Przez następnych kilka miesięcy *Donbas* stał się areną regularnej wojny, która pociągnęła za sobą wiele istnień ludzkich i materialnych zniszczeń. Konflikt został czasowo zawieszony w wyniku porozumień, do podpisania których doszło 12 lutego 2015 roku w Mińsku. Porozumienie dotyczyło nie tylko zawieszenia broni i wycofania wojsk z terenów objętych konfliktem, ale również określało harmonogram działań mających na celu trwałe rozwiązanie zaistniałego konfliktu, w tym między innymi przyznanie znacznej autonomii dla zdominowanej przez separatystów wschodniej części Ukrainy. Czas pokaże, czy i na ile porozumienia z Mińska zostaną wdrożone przez obie strony konfliktu i staną się początkiem wychodzenia z zaistniałego konfliktu.

Zaangażowanie Polski – przez cały czas trwania tego konfliktu – po stronie proeuropejskiej ukraińskiej opozycji, następnie po stronie nowych władz Ukrainy, a także aktywny udział Polski w nałożeniu przez UE i USA sankcji na Rosję, spowodowało zaostrzenie antypolskiej polityki przez Rosję oraz znaczne pogorszenie stosunków polsko-rosyjskich. Dlatego już w maju 2014 roku oceny tych stosunków były najgorsze w historii prowadzonych przez CBOS badań⁵⁰. Eskalacja konfliktu

⁴⁹ *Polacy o rozwoju sytuacji na Ukrainie*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014, s. 2.

⁵⁰ *Polacy o stosunkach polsko-rosyjskich i polityce wschodniej*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014, s. 6.

na wschodniej Ukrainie znalazła swoje odzwierciedlenie w nastrojach społecznych w Polsce. O ile jeszcze w lutym 2014 roku 65% Polaków deklaroowało zainteresowanie wydarzeniami na Ukrainie, a 59% uważało, że to, jak potoczy się sytuacja na Ukrainie, ma duże znaczenie dla Polski, to już w marcu, a więc zaledwie miesiąc później, analogiczne odsetki wyniosły kolejno 88% i 82%. Wzrósł też odsetek badanych obawiających się o bezpieczeństwo Polski z 30% w lutym do 72% w marcu⁵¹. Lęk przed potencjalnym zagrożeniem spowodował, że w stosunku do lutego wzrósł z 52% do 67% odsetek Polaków uważających, że Polska powinna wspierać nowo powstały rząd Ukrainy, ale tylko działając wspólnie z innymi krajami UE, nie prowadząc polityki „na własną rękę”⁵². Badani w większości twierdzili, że Ukrainie potrzebna jest międzynarodowa pomoc dyplomatyczna i finansowa, a także konieczne jest wprowadzenie sankcji gospodarczych na Rosję, ale jednocześnie opowiadali się przeciwko udzielaniu międzynarodowej pomocy militarnej Ukrainie⁵³.

Z badań przeprowadzonych przez CBOS w lipcu 2014 roku wyłania się niejednoznaczny stosunek Polaków do przeciągającego się konfliktu na wschodzie Ukrainy. Pomimo iż znaczna część polskiego społeczeństwa sympatyzowała z Ukraincami walczącymi o integralność swojego kraju (48%), to jednak równie znaczna część dystansowała się od wydarzeń na Ukrainie i nie sympatyzowała z żadną ze stron (42%)⁵⁴. W sierpniu 2014 roku jeszcze bardziej wzmożyły się obawy Polaków – już ponad ¾ badanych (78%) uważało, że sytuacja na Ukrainie stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa Polski, 71% że może ona doprowadzić do zaburzenia ładu ogólnoeuropejskiego, a ponad połowa (52%), że jest zagrożeniem dla pokoju na świecie⁵⁵. W kwestii polityki międzynarodowej blisko 2/3 Polaków optuje za podejściem pragmatycznym. Osoby te uważają, że Polska powinna przede wszystkim dbać o własne interesy, nawet gdyby wiązało się to z odstąpieniem od obrony słusznych zasad (60%), natomiast blisko 1/3 opowiada się za postawą heroiczno-romantyczną, czyli obroną wartości, niezależnie od okoliczności politycznych (31%)⁵⁶.

⁵¹ *Polacy o sytuacji na Ukrainie w czasie krymskiego kryzysu*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014, s. 1-3.

⁵² Tamże, s. 4.

⁵³ Tamże, s. 5.

⁵⁴ *Stosunek Polaków do stron ukraińskiego konfliktu*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014, s. 2.

⁵⁵ *Konflikt ukraiński i wojna handlowa z Rosją*, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014, s. 2.

⁵⁶ *Polacy o stosunkach polsko-rosyjskich*, s. 9.

UWAGI KOŃCOWE

Podsumowując wyniki badań prowadzonych przez ostatnie dwudziestolecie przez CBOS stwierdzić należy, że dynamika i kierunek zmiany postaw Polaków w stosunku do Rosjan i Ukraińców jest nieco odmienna. W społeczeństwie polskim następuje stopniowy, aczkolwiek po 2004 roku coraz bardziej wyrazisty, proces przełamywania uprzedzeń w stosunku do Ukraińców, co skutkowało między innymi systematycznym wzrostem wskaźnika sympatii na barometrze uczuć. Dokonywało się to pod wpływem wymiany pokoleniowej, rozwoju wzajemnych polsko-ukraińskich kontaktów gospodarczych i kulturalnych oraz współpracy władz lokalnych z partnerami ukraińskimi. Kształtowanie się pozytywnych postaw wobec ludności ukraińskiej zanotowano szczególnie wśród osób młodych i lepiej wykształconych, dla których Ukraina coraz rzadziej kojarzy się z bolesną historią, coraz częściej zaś z demokratycznym, aspirującym do członkostwa w Unii Europejskiej społeczeństwem. Trzeba jednak pamiętać, że proces przełamywania negatywnych stereotypów i uprzedzeń będzie procesem obliczonym na dłuższy okres czasowy, ponieważ stereotyp etniczny – tak jak wszystkie inne stereotypy – charakteryzuje się względną trwałością, zmienia się wolno, a skutki tej zmiany widoczne będą w następnych pokoleniach. Jedno jest jednak pewne: przyszłe dobrosąsiedzkie stosunki, w przyszłości być może także w ramach struktur Unii Europejskiej, uzależnione będą w znacznej mierze od tego, jak ukształtują się wzajemne nastawienia ludzi żyjących po obu stronach Bugu. Najbliższe lata pokażą, czy i na ile zarysowany w niniejszym artykule kierunek zmian okaże się trwały oraz odporny na bieżące wydarzenia polityczne.

Inaczej sytuacja przedstawia się w przypadku Rosji – tendencja nie ma tu charakteru liniowego. Postawy Polaków wobec Rosjan przybierają postać sinusoidy – po okresach wzrostu pozytywnych nastawień, następowały okresy spadku sympatii, zwłaszcza wówczas, gdy w stosunkach międzypaństwowych dochodziło do konfliktów na tle politycznym. Przypadek Rosji pokazuje, że wzrost negatywnych postaw zwiększał się w sytuacji, gdy w stosunkach międzygrupowych dochodziło nawet do krótkotrwałych konfliktów czy nieporozumień na płaszczyźnie relacji międzypaństwowych, natomiast normalizacja stosunków międzypaństwowych i poprawa ich wizerunku medialnego – w sytuacji, gdy konflikt miał charakter przejściowy – stosunkowo szybko skutkowałą wzrostem średniej wartości wskaźnika sympatii i przywróceniem naturalnego trendu zmiany postaw wobec Rosjan w kierunku bardziej pozytywnym. Trzeba jednak zaznaczyć, że obecnie (w latach 2012-2015), ze względu na pogorszenie w stosunkach polsko-rosyjskich, mamy do czynienia z wyraźnym trendem negatywnym – wskaźnik sympatii na barometrze uczuć z każ-

dym rokiem przybiera coraz bardziej wartość ujemną. Odczucie wrogości (po obu stronach) w dłuższej perspektywie prowadzić może do odrodzenia się antagonizmu, który będzie tym silniejszy, im bardziej odwoływał się będzie do bolesnej przeszłości i pamięci zbiorowej. Może okazać się, że to, co udało się osiągnąć przez ostatnich dwadzieścia lat w zakresie upozytywienia wzajemnych nastawień, zostanie trwale zniweczone przez sposób podejścia strony rosyjskiej do wyjaśnienia katastrofy smoleńskiej oraz imperialne zapędy władz w Rosji zagrażające ustalonemu porządkowi międzynarodowemu. W takich okolicznościach – pomimo zmiany pokoleniowej – nietrudno o przywołanie w świadomości społecznej negatywnego stereotypu „wroga” i postrzeganie Rosjan jako narodu będącego dla nas już nie tylko potencjalnym, ale i realnym zagrożeniem.

BIBLIOGRAFIA

- BŁUSZKOWSKI K., *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA 2005.
- BOGARDUS E.S., A social distance scale, „Sociology and Social Research”, 17/1933.
- BOKSZAŃSKI Z., *Stereotyp a kultura*, Wrocław: Leopoldinum 2001.
- BRAUDEL F., *Historia i trwanie*, Warszawa: Czytelnik 1999.
- CHLEWIŃSKI Z., *Stereotypy: struktura, funkcje, geneza. Analiza interdyscyplinarna*, [w:] Z. CHLEWIŃSKI, I. KURCZ (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. (Kolokwia psychologiczne, t. 1)*, Warszawa 1992.
- DOVIDIO J.F., EVANS N.E., TYLER R.B., Racial Stereotypes: The Contents of Their Cognitive Representations, „Journal of Experimental Social Psychology”, 22/1986.
- FISKE S.T., NEUBERG S.L., BEATTIE A.E., MILBERG S.K., Category-Based and Attribute-Based Reactions to Others: Some Informational Conditions of Stereotyping and Individuating Processes, „Journal of Experimental Social Psychology”, 23/1987.
- HEWSTONE M., STROEBE W., *Introduction to Social Psychology*, Oxford: Basil Blackwell 2001.
- JAHODA M., *Race, Relations and Mental Health*, Paris: UNESCO 1960.
- JARYMOWICZ M., W poszukiwaniu przesłanek sztywności stereotypów, [w:] A. JASIŃSKA-KANIA, M. KOFTA (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2001.
- KONIECZNA K., „Sowieci” i „jaśniepanowie”, czyli o stereotypach Rosjan i Polaków, [w:] A. JASIŃSKA-KANIA (red.), *Trudne sąsiedztwa. Z socjologii konfliktów narodowościowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2001.
- KURCZ I., Zmiana stereotypów: jej mechanizmy i granice, [w:] Z. CHLEWIŃSKI, I. KURCZ (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. (Kolokwia psychologiczne, t. 1)*, Warszawa 1992.
- MARODY M., *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy*, Warszawa: PWN 1976.
- NOWAK S., *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, w: S. NOWAK (red.), *Teoria postaw*, Warszawa: PWN 1973.
- NOWAK S. (red.), *Teoria postaw*, Warszawa: PWN 1973.
- LUHMANN N., *Trust and Power*, New York: Wiley 1979.
- OLECHNICKI K., ZAŁĘCKI P., *Słownik socjologiczny*, Toruń: Wydawnictwo Graffiti BC 1997.
- Ocena stosunków Polski z Rosją, Ukrainą i Niemcami, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2009.
- Opinie o zbliżeniu między Rosją a Zachodem i stosunkach polsko-rosyjskich, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2002.

- Opinie o stosunkach polsko-rosyjskich, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2005.
- Opinia publiczna o zbrodni katyńskiej i jej znaczeniu dla stosunków polsko-rosyjskich, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2010.
- Opinie o stosunkach polsko-rosyjskich po katastrofie smoleńskiej i działaniach mających wyjaśnić jej przyczyny, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2011.
- Polacy o stosunkach polsko-rosyjskich i polityce wschodniej, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014.
- Polacy o rozwoju sytuacji na Ukrainie, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014.
- Polacy o sytuacji na Ukrainie w czasie krymskiego kryzysu, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014.
- Reakcje na wydarzenia na Ukrainie, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2004.
- RESZKE I., Niektóre kontrowersje wokół teorii stereotypów grup społecznych, „Kultura i Społeczeństwo”, 3/1995.
- Stosunek do innych narodów, komunikaty z badań CBOS, Warszawa, 2015.
- Stosunek do protestów na Ukrainie, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014.
- Stosunek Polaków do stron ukraińskiego konfliktu, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014.
- Stosunki polsko-rosyjskie i polsko-niemieckie z historią w tle, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2009.
- Stosunki polsko-rosyjskie w ocenie społecznej, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2010.
- Stosunki polsko-ukraińskie w opinii Polaków, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014.
- Sympatia i niechęć do innych narodów, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2007.
- STANGOR Ch., LANGE J.R., Mental Representation of Social Groups: Advances in Understanding Stereotypes and Stereotyping, [w:] M.P. ZANA (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, San Diego: Academic Press. Davidson 1994.
- SZTOMPKA P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków: Znak 2002.
- Ukraina między Rosją a Unią Europejską, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2014.
- WILSKA-DUSZYŃSKA B., Rozważania o naturze stereotypów etnicznych, „Studia Socjologiczne”, 3/1971.
- Wpływ ostatnich wydarzeń na Ukrainie na stosunek Polaków do Ukraińców, komunikat z badań CBOS, Warszawa 2004.
- ZAŁĘCKI J., *Kontakt międzykulturowy a obraz Niemca w świadomości gdańszczan*, Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego 2008.

POSTAWY POLAKÓW WOBEC ROSJAN I UKRAIŃCÓW W KONTEKŚCIE WSPÓŁCZESNYCH KONFLIKTÓW POLITYCZNYCH

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie: jak w ostatnim dwudziestolecu kształtowały się postawy Polaków wobec Rosjan i Ukraińców, czy i w jakim stopniu ulegały one zmianie oraz w jakim stopniu na postawy te miały wpływ konflikty polityczne i bieżąca sytuacja na wschodzie Ukrainy. Za podstawę analizy posłużył materiał empiryczny pochodzący z badań prowadzonych corocznie przez CBOS na reprezentatywnych próbach ogólnopolskich, dotyczących deklarowanego stosunku (sympatii lub niechęci) do kilkunastu narodów, w tym do Rosjan i Ukraińców. Z badań wynika, że w okresie ostatnich dwudziestu lat systematycznie wzrastał odsetek Polaków deklarujących sympatię wobec Ukraińców. W ostatnich latach odnotowano także wzrost odsetka Polaków dobrze oceniających stosunki polsko-ukraińskie oraz deklarujących optymizm co do możliwości pojednania

między oboma narodami. Nieco inaczej sytuacja przedstawia się w przypadku Rosji – tendencja nie ma tu charakteru liniowego. Postawy Polaków wobec Rosjan przybierają postać sinusoidy – po okresach wzrostu pozytywnych nastawień następują okresy spadku sympatii, zwłaszcza wówczas, gdy w stosunkach międzypaństwowych dochodzi do konfliktów na tle politycznym.

Słowa kluczowe: postawy; stereotypy; uprzedzenia etniczne; konflikty polityczne.

THE ATTITUDES OF THE POLISH TO THE RUSSIANS AND UKRAINIANS IN THE CONTEXT OF THE CONTEMPORARY POLITICAL CONFLICTS

Summary

The purpose of this article is to answer the following questions: how has the attitude of Poles to Russians and Ukrainians developed over the recent two decades? Has the attitude changed? How has it pertained to the political conflicts and the current situation in eastern Ukraine? The analysis is based on the empirical material obtained from Public Opinion Research Centre (CBOS) surveys held annually on representative national samples to ponder the declared attitudes (friendliness or reserve) to a dozen or so nations, including Russians and Ukrainians. The surveys reveal that the percent of the Poles declaring friendly feelings towards Ukrainians has grown steadily over the recent twenty years. Over the last years too, the percent of the Poles who share a positive view of Polish-Ukrainian relations and declare optimism about a chance for reconciliation between the two nations has also been recorded to go up. The situation is somewhat different in the case of Russia – here the tendency is not linear. The attitudes of Poles towards Russians change sinusoidally – periods when the percent of positive attitudes is on the rise are interspersed with periods of dwindling friendliness, especially when conflicts of political nature develop in the mutual relationships between the states.

Key words: attitudes; stereotypes; ethnical prejudice; political conflicts.